

Kozári József – Vizi Sándor

**NAPÓLEON OROSZORSZÁGI KUDARCÁNAK
OKAIRÓL, A KOR FÖLDRAJZI,
GAZDASÁGI ÉS KATONAI
LEHETŐSÉGEINEK TÜKRÉBEN**

A hadtörténeti irodalom egyik legkedveltebb témája Napóleon oroszországi hadjárata. A hosszú, élvezetes művek tanulmányozása során megismerhetjük a hősi harcokat, a bátor katonákat és a zseniális hadvezéreket. Senki, vagy legalábbis nagyon kevesen tesznek említést arról, hogy egy háború végső kimenetele nemcsak a hősi tettektől, hanem azoktól a földrajzi és éghajlati viszonyoktól is függ, amelyek között a háborút folytatni kell. Ennek hiányában pedig lehetőség nyílik olyan típusú vitákra, amelyek nem az igazság megismerését, hanem a szerzők egyéni véleményét tükrözik. A történetírás egyik hiányossága, hogy a szerzők nem törekednek bemutatni azokat a körülményeket, amelyek között egy háború lezajlik. Az írások többsége csak a harci cselekmények részletes leírására, esetleg a politikai körülmények bemutatására korlátozódik. Egy háború kimenetele szempontjából azonban nagyon fontosak azok az egyéb körülmények, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül a harchoz, de nélkülük, hatásuk figyelembevétele nélkül, minden harci cselekmény kudarcba fullad (ellátás, terepviszonyok, utak járhatósága, időjárás stb.). E körülmények, az ezekhez való alkalmazkodás képessége közvetlenül befolyásolja a háború kimenetelét és a harcoló felek tevékenységét.

1. Franciaország stratégiai helyzete 1812-ben

Az amiensi béke felbomlása után (1802. március 25.) több mint egy évtizedig tartó háború kezdődött az európai szárazföldön. Franciaország fegyveres konfliktusok sorozatába bonyolódott Európa minden nagyhatalmával, amelyekben a kiválóan vezetett és jól motivált hadserege fölényes győzelmek sorozatát vívta ki a megosztottan harcoló ellenfelei fölött. Miután a francia csapatok 1805-ben szétverték az európai hatalmak harmadik, majd negyedik franciaellenes koalíció-

ját, Napóleon 1807-re lényegében megszerezte az európai hegemoniát. A francia hadsereg 1806-ban legyőzte Poroszországot, elfoglalta az egykori Lengyelország jelentős területeit és 1807-re Friedlandnál másodszor is megverte Oroszországot, vitathatatlaná téve a francia uralmat Európa lengyel és porosz térségei felett.¹ A Grande Armée egészen az orosz határokig nyomult előre és lényegében megszállta Európa legfontosabb területeit. E háborúk eredményeként a Habsburg Birodalom és Poroszország másodrendű hatalommá vált. Oroszország súlyosan megtépázva visszaszorult a határai mögé és a franciákkal való megegyezésre kényszerült. (1807. Tilsit)

Napóleon politikai rendszere a tilsiti békével a csúcspontjára jutott. Egyetlen hatalom sem kérdőjelezhette meg a francia kontinentális fölényt és gyakorlatilag minden európai uralkodó Napóleon befolyása alá került. Ezzel párhuzamosan a birodalom lassú hanyatlásnak is indult, amely az Ausztria fölött 1809-ben aratott győzelem után is folytatódott. A brit birodalom nem adta fel a harcot és Franciaország számára legyőzhetetlen tengeri hatalom lévén, sérthetetlenül vészelt át minden szárazföldön elszenvedett kudarcot. Szövetségesei sorozatos vereségei inkább csak politikai fiaskót jelentettek számára, mivel gazdasági és katonai ereje érintetlen maradt. Franciaország szárazföldi sikereivel szembe a brit tengeri fölényt állították, ami olyan patthelyzetet eredményezett, amely hosszú távon szükségszerűen francia vereséghez vezetett.

Franciaország erős flotta hiányában képtelen volt Anglia végleges legyőzésére, márpedig e nélkül a brit anyagi támogatást élvező szárazföldi ellenfelek minden vereség után talpra állhattak és újra kezdhették a háborút.² Viszont megfelelő szárazföldi haderő hiányában a Brit Birodalom sem léphetett fel fegyveresen az európai szárazföldön. A két hatalom közötti küzdelem 1812-ben döntetlenre állt, ami hosszú távon Angliának kedvezett, mert a következő – az előzőeknél sokkal hatékonyabb – szárazföldi koalíció megalakítása csak diplomácia, pénz és idő kérdése volt. A franciák – nem tudván mit kezdeni a brit tengeri hatalommal – a szárazföld foglyai voltak, míg megfelelő szárazföldi szövetséges hiányában – a perifériának számító Spanyolország kivételével – a britek sem tudtak lényeges befolyást gyakorolni a kontinens eseményeire. A harcokban Anglia Franciaország ellenfeleinek a szövetségeseként vett részt, és legfőbb pénzügyi támogatójuk és fegyverszállítójuk volt, egészen Napóleon bukásáig. Anglia volt a kimeríthetetlen és sérthetetlen fegyverraktár, míg az európai nagyhatalmak arra az alkalomra vártak, amikor az angol támogatás segítségével kialakított döntő erőfölény birtokában megtörhetik a franciákat.

¹ A harmadik franciaellenes koalíció tagjai: Anglia, Ausztria, Oroszország. A negyedik koalíció: Anglia, Oroszország, Poroszország, Szászország, Svédország,

² *Paul Kennedy: Nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai, Bp. 1992. 119.*

Európa teljes meghódítása, megfelelő tengeri erő hiányában, meghaladta Franciaország lehetőségeit, így minden sikeres hadjárat csak újabb háborúkat gerjesztett és minden győzelem csak bosszúvágyat szült. A francia hatalom megszilárdítása csak Anglia legyőzésével volt lehetséges, ennek hiányában csak a háborúk állandósultak az európai kontinensen. Egyetlen nagyobb szabású kudarc a franciaellenes szövetség kiszélesedéséhez és ennek következményeként katasztrófához vezethetett, mert az 1809-ig mindig diadalmaskodó francia hadsereg sem győzhetett egy angol–orosz–Habsburg–porosz szövetség egyidejű, összehangolt támadásával szemben. Joggal mondta Napóleon: „Hatalmam dicsőségtől függ, dicsőségem pedig a győzelmeimtől. Hatalmam lehanyaglik, ha nem táplálom újabb dicső tettekkel. A hódítás tett azzá, ami vagyok, és csakis a hódítás tehet képessé, hogy hatalmamot megtartsam.”³

A francia hadsereg a bosszúszomjas ellenségek ellenére, 1812-ben szilárdan uralta Európát Spanyolországtól a Nyemanig. E félelmetes katonai erő árnyékában eltörpültek a spanyolországi kudarcok. Jelentéktelen epizódoknak számítottak és nem halványíthatták el azt a sikersorozatot, amellyel lényegében négy év alatt meghódították az egész kontinenst.

A napóleoni rendszer gyengesége 1812-ben azokban a tényezőkhöz rejtett, amelyek a felemelkedését biztosították. A császár politikai és katonai tehetsége, valamint a francia hadsereg győzelemsorozata kivételes szerepet játszottak a birodalom létrehozásában és fenntartásában.⁴ A francia politikai hegemonia a hadsereg győzelmein alapult és Napóleon szövetségeseinek a többsége kényszerből csatlakozott – többnyire az előző háborúkban tönkrement és megalázott – egykori nagyhatalom volt. Az olyan államokat, mint Ausztria vagy Poroszország, csak a pillanatnyi érdek, a katonai fenyegetés és a félelem tartotta a császár szövetségében. Pusztán az alkalmat várták, mikor fordulhatnak legyőzőjük ellen, mikor vehetnek elégtételt a megalázó vereségekért. Megbízható szövetségesként csak a szintén fenyegetett helyzetben lévő Varsói Nagyhercegség jöhetett számításba.

Franciaországnak tehát folyamatosan és meggyőzően győzelmeskednie kellett, hogy megakadályozza egy katonailag leküzdhetetlen franciaellenes európai összefogás létrejöttét. 1812-ben egy ilyen koalíció vezetőjeként – az 1805-ben Austerlitznél és 1807-ben Friedlandnál megvert, de meg nem semmisített – Oroszország jött számításba, amely önálló politikájával önmagában is megkérdőjelezte az európai francia hatalmat.

Oroszország ebben a korban gyakorlatilag sebezhetetlen volt egy invázió számára. Óriási – a Balti tenger partjaitól Szibériáig terjedő – területével a korabeli hadviselés eszközeivel úgyszólván sebezhetetlen volt. Stratégiai helyzetét

---

³ *Uo.* 129.

⁴ *Ua.*

elemezve azt láthatjuk, hogy a gyenge Törökország kivételével nem volt állandó ellensége. Politikai értelemben egy elhúzódó háború kifejezette előnyös volt számára, amit Franciaország nem engedhetett meg magának. Hadserege gyengeségeit óriási területi kiterjedésével, zord éghajlatával és alacsony népsűrűségével ellensúlyozhatta. Éppen ezek az adottságok tették számára lehetővé, hogy minden veresége után visszavonuljon és erőt gyűjtsön. Hatalmát nem annyira katonai vagy gazdasági erejének, hanem sokkal inkább a fentebb felsorolt okoknak köszönhette.

„E hatalmas kiterjedésű elmaradott, rosszul szervezett és silányul kormányzott birodalom inkább lehetőségeinek, mintsem tényleges képességeinek okán számított európai hatalomnak. Védelmét, győzhetetlenségét, roppant méretei biztosították.”⁵

Az 1807-ben létrejött – igazából soha ki nem teljesedett – francia-orosz szövetség bomlását az 1809 szeptemberében megtartott erfurti találkozó sem állította meg. Franciaország 1812-re kialakult stratégiai helyzetének gyengeségei, az orosz politika franciaellenes fordulata, valamint Oroszország közeledése Angliához, egyenesen vezettek a háborús konfliktus felé.⁶ A két európai hatalom közötti összetűzés diplomáciai szinten gyakorivá vált és mindkét fél kereste az ürügyet a fegyveres összecsapáshoz. Ilyen ok volt a cárról az oldenburgi hercegség 1810 szeptemberében történt francia bekebelezése, amire válaszul az oroszok még ebben az évben felemelték a francia áruk vámját.

Kétségtelen, hogy Tilsitben egyik fél sem azt kapta, amit remélt és 1812-re mindkét fél hátrányosnak érezte az egyezséget. Az oroszok – elemi gazdasági érdekből – sorozatosan megsértették a kontinentális zárlatot, míg Napóleon túlzásnak tartotta, hogy az oroszok szabad kezet kapjanak a Törökországgal való konfliktusuk végleges rendezésében. A sértődöttség és a gyanakvás – nem is alaptalanul – kölcsönösen nőtt, míg végül 1812. április 22-én I. Sándor cárral ultimátumszerűen követelte a franciáktól Poroszország kiürítését. A háború ezzel elhatározottat!

Kétségtelen, hogy Napóleon oroszországi hadjáratát a politikai kényszer szülte. Valamiképpen semlegesíteni kellett azt a hatalmat, amely egy esetleges európai franciaellenes koalíció élére állhatott volna, és eszerint is viselkedett. A hadjáratot csakis a politika által diktált feltételek keretei között lehetett kivitelezni, és politikai okokból a francia katonai vezetésnek a helyes megoldás ismertében is gyakran kellett nagy katonai kockázattal járó döntéseket hoznia. Az események katasztrofális alakulását, amelyet elsősorban a szovjet-orosz történetírás az

⁵ Norman J. G. Pounds: Európa történeti földrajza. Osiris, Bp. 1997. 350.

⁶ „Azonban 1812-ben Anglia, Svédország és Oroszország titokban megállapodott egymással. Gyakorlatilag egy újabb koalíciót alkottak Franciaország ellen.” Rodney Castleden: Konfliktusok, melyek megváltoztatták a világot. Vetus Libro, 2010. 305.

orosz katonai vezetés zsenialitásának tulajdonított, amelyet a francia hadvezetés is érzékelt. Ám országuk geostratégiai helyzete, valamint a politikai realitásból következő kockázatok nem hagytak más választást számukra, mint a gyors, fölényes győzelmet vagy a pusztulás lehetősége melletti elkötelezettséget.

2. A XIX. századi hadviselés lehetőségei és az orosz hadszíntér sajátosságai

„A hadviselés mióta fennáll, mindig közlekedési és szállítási probléma volt elsősorban.”⁷

Az oroszországi hadjárat méreteit és a kivitelezés nehézségeit tekintve nem hasonlítható a korszak egyetlen más katonai eseményéhez sem. A hadtörténetírás egyik hibája, hogy elsősorban a politikai és a katonai események bemutatására szorítkozik, és csak ebből von le következtetéseket. Egy hadjárat végső kimenetele azonban a csatákon túl olyan tényezőkön múlik, mint logisztikai, közlekedési problémák vagy időjárási viszonyok. Különösen éreztették hatásukat a földrajzi és éghajlati környezet sajátosságai abban a korszakban, amikor a háború még kizárólag az emberi és állati izomerőn alapult.

Bár az 1812 évi oroszországi hadjárat résztvevői, de a későbbi korok kutatói is, tesznek említést azokról a különlegesen nehéz viszonyokról, amelyekkel a Grande Armée Oroszországban találkozott, mégis úgy tűnik, hogy csak kevesen mennek túl az általános megállapításokon.⁸

Könnyű belátni a földrajzi környezet hadjáratokra gyakorolt komoly hatását, ha ismerjük a korabeli hadviselés alaptételeit. A napóleoni korszak stratégiájának alap gondolata volt, hogy a lehető legnagyobb katonai erőt összpontosítsák az elkövetkezendő ütközetek színterére. A kor katonai filozófiája szerint a döntést egy, legfeljebb két nagy ütközetben kellett kivívni. Bár előfordult, hogy több kisebb csatában érték el a kívánt eredményeket, mégis a döntő ütközet gondolata uralta a hadszíntereket. A hadseregeknek ezért gyakran több kötelékben, de meghatározott terv szerint, időre kellett egy-egy körzetbe, nevezetesen a döntőnek szánt csata színterére érkeznie. Nos ha kilépünk az elmélet síkjáról a korabeli hadszíntérre, megláthatjuk a hóban, fagyban, esőben, tűző napsütésben menekülő katonákat. Szembesülhetünk a gyakran járhatatlan terepen kicsikart, gyakran napi 40–50 kilométeres menetteljesítményekkel, a hóba telepített táborokkal (már ha voltak ilyenek), a rossz ellátással, az éhező katonákkal, a rossz higiéniai környezet és a szélsőséges teljesítményre kényszerítés okozta tömeges megbetegedésekkel. Mindezeket elgondolkodva lehetetlen, hogy a földrajzi éghajlati környezet hadviselésre kifejtett hatását mellékes tényezőként kezeljük.

⁷ *Sugár István*: Lehanyatlak a török félhold. Zrínyi, Bp. 1983. 60.

⁸ *Jevgenyij Tarle*: Napóleon (hetedik kiadás). Gondolat, Bp. 1972. 278–279.

Az oroszországi hadjárat résztvevői szerint – és ebben nincs ellentét a későbbi kutatók megállapításaival – a Grande Armée már az előretörés időszakában ellátási nehézségekkel és tömeges megbetegedésekkel küzdött. Clausewitz, a hadjáratban orosz oldalon harcoló későbbi nagy porosz katonai teoretikus szerint, Napóleon 1812. június 12-én 301 000 katonával kelt át a Nyemenen. A Szmolenszkig megvívott három ütközetben (július 23. Mogilev, július 25-26. Osztrovno, augusztus 14. Krasznoje) az összes veszteség maximálisan 10 000 fő lehetett. Ezekon kívül más feladatra kikülönített 13 500 főt. Szmolenszknél a hadsereg létszáma mégis csak 182 000 fő volt, ami azt jelenti, hogy már a hadjárat első szakaszában nem harci veszteséggként 95 500 katona veszett el. A nem harci veszteség Borogyinóig elérte a 144 000 főt és Moszkvánál már 198 000 katona veszteséget könyvelhetett el a Grande Armée.⁹ Ezek egy része származhatott szökésekből, bár a dezertálásokat is a mostoha körülmények gerjesztették, viszont jelentős részük a betegek közül, illetve a betegség miatt elhalálozottakból került ki. Kétségtelen tény, hogy a francia hadsereg menetvesztése Oroszországban szokatlanul magas, a harci vesztesége viszont ehhez képest igen alacsony volt. A menetvesztés és a csatatéren elveszett katonák közötti aránytalanságot jól érzékelteti az öreg gárda létszám kimutatása. Az elit alakulat – amely a hadjárat során mindvégig a legjobb ellátást kapta – kezdetben meglévő 7000 katonájából a visszavonulás során Szmolenszknél még 5962 fő volt harcra képes. Ebből a további harcok során elesett vagy megsebesült 528, megfagyott 2586, valamint az éhségtől és fáradtságtól meghalt 1377 katona.¹⁰ A menetvesztések nem számítottak szokatlan jelenségnek a korszakban és kedvezőtlen viszonyok között hatalmas mértéket ölthettek. Clausewitz a csaták után a legnagyobb veszteséget okozó tényezőnek tekintette a meneteket. „Most a meneteknek a haderőre gyakorolt káros hatását vizsgáljuk mg. Ez a hatás olyan nagy, hogy az ütközetek mellett külön tényezőnek tekinthetjük”¹¹ Különösen nagy veszteséget okozott, ha a hadműveletek feszített ütemében, tartósan kiugró menetteljesítményekre kényszerítették a katonákat.

A hadjáratok tervezésénél döntő szempont volt a csapatok élelemmel való ellátása. Mivel a rendszeres utánszállítás a rossz utakon nehezen volt biztosítható és az ellátás problémája közvetlenül befolyásolta hadműveleteket, ezért a hadseregek felvonulási irányait igyekeztek úgy megválasztani, hogy a csapatok a helyszínen vagy természetes szállítási vonalakon (folyók) elláthatók legyenek. Az ellátási gondok súlyosságát jól tükrözi Dupre D’Aulnay hadbiztos 1744-ből származó feljegyzése, amely szerint egy 100 000 főt számláló hadsereg részére

⁹ *Carl von Clausewitz: A háborúról* II. Zrínyi, Bp. 1962. 68–69.

¹⁰ *Marczali Henrik: Nagy képes világtörténet* X. A forradalom és Napóleon kora. Hasonmás kiadás, Babits, Szekszárd. 2001. 617.

¹¹ *Clausewitz* II. 1962. 68.

napi 120 000 porcióról kellett négynaponként gondoskodni. A feladat végrehajtása – kocsinként nyolcszáz adagot számítva – 600 szekeret és 2400 lovat igényelt.¹²

Az utánszállítási nehézségek miatt a hadseregek raktáraiktól csak 7–8 napi menetre távolodhattak el, illetve a hadműveletek irányát sűrűn lakott területen és a hajózható folyók mentén kellett megválasztani. Emiatt még a XVIII. században sem lehetett gyors, dinamikus hadjáratokat vezetni, illetve a háborúkat az esetek többségében sablonos hadmozdulatok jellemezték.¹³ A francia forradalom, szakítva a megelőző korszakok gyakorlatával, a hadseregek ellátását a megszállt területeken való rekvirálással biztosította. Ez lehetővé tette, hogy a csapatok kisebb hadoszlopokban meneteljenek és csak a csatához, gyakran a csatéren egyesüljenek ismét. Így a harcoló csapatok az utánpótlási vonalaktól részben függetlenül, nagy távolságokra hajthattak végre gyors hadmozdulatokat, viszont az alakulatok a hadszíntér eltartó képességére voltak utalva.

A zavartalan ellátás biztosításához azon a területen, ahol a hadsereg áthaladt, megfelelő élelmiszer- és takarmánykészleteknek kellett lenni. Könnyen bizonyítható, hogy egy adott létszámú hadsereg zavartalan ellátáshoz a hadműveleti területen megfelelő nagyságú népsűrűségnek kellett élnie.¹⁴ A nagyobb népsűrűségű gazdagabb terület képes nagyobb nehézségek nélkül ellátni egy hadsereget, míg az alacsony népsűrűségű szegény területeken ez még a lakosság teljes kifosztása árán sem lehetséges.

Vizsgáljuk meg, milyen kritériumoknak kellett teljesülniük a hadműveleti területen ahhoz, hogy az átvonuló hadsereg eltartható legyen. A korabeli szakértők véleménye szerint két egymástól egynapi menettávolságra menetelő, egyenként 30 000 fős hadsereget egy 4 négyzetmérföld/2–3000 lakos népsűrűségű terület képes ellátni. Egy ilyen lélekszámú területen egy 150 000 fős hadsereget 1–2 napig lehetett élelmezni.¹⁵

Ehhez képest a hadjárat által érintett orosz területek viszonyai a következőképpen alakultak:

---

¹² *Fernand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen, Gondolat, Bp. 1985. 41.

¹³ „A raktárélelmezés gátolta a hadsereg mozgását, mert a raktáraitól 7-8 napi menetre (140–160 km) távolodhatott csak el” Lásd *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat, Bp. 1965. 218..

¹⁴ „A népsűrűség végső soron a talajminőség, az éghajlat és a gazdálkodási színvonal függvénye.” Lásd: *Pounds* 1997. 20.

¹⁵ *Clausewitz II*. 1962. 82–83.

1. táblázat. A hadműveletek által érintett orosz területek lakossága

Kormányzóság	Terület/km ²	A lakosság maximális lélekszáma	Lakos /km ²
Vilna	42 530	650 000	15, 2
Grodno	38 669	800 000	20, 6
Vityebszk	45 167	750 000	16, 6
Mogiljev	48 047	900 000	18, 7
Szomolenszk	56 043	700 000	12, 5
Moszkva	33 304	1 200 000	36,0

Oroszország népsűrűsége a harcok által érintett területein fele vagy harmada a nyugat-európai átlagnak és alacsonyabb Itália XVII. századi átlagánál.¹⁶ Az Ibériai-félsziget viszonyaihoz hasonlítható, ahol nemcsak a francia, de a brit hadsereg is ellátási nehézségekkel küzdött. Az 1823-ban Szentpéterváron megjelent „Über die Militärökonomie” című kiadvány, amely a különböző hadszínterek eltartó képességével foglalkozott, az 1812. évi háború által érintett orosz vidékeket a kismértékben kulturált vidékek közé sorolta, amely kategóriába a 9–17 lakos/km² népsűrűségű területek tartoztak. Az értékelés szerint az ilyen területeken a hadseregeket nem lehet a helyszínen ellátni, ezért feltöltött raktárakat kell telepíteni.¹⁷

Az orosz térségeket sújtó rendkívüli szegénység, amely nem hasonlítható a francia hadsereg által megszokott nyugat-európai területekhez, de jelentősen elmaradt a fejlettnek semmiképpen sem tekinthető porosz–lengyel viszonyoktól is, nem tette lehetővé a máshol jól bevált ellátórendszer működését. A csapatok mozgatásához megfelelő sűrűségű, párhuzamos vonalvezetésű úthálózatra volt szükség. Kevés és nem megfelelő út esetén a menetoszlopok néhány útvonalon zsúfolódtak össze, ami megnehezítette a tervezést, a menetidők betartását, az ellátást, a szétbontakozást. Oroszországban alig létezett úthálózat és a közlekedés az év jelentős részében lehetetlen volt. „Az utakkal alig rendelkező Oroszországban például, ahol az időjárási viszonyok az év nagy részében lehetetlenné teszi a közlekedést, az uráli vasércet a belföldi vizeken és szárazföldön két évig szállították a szentpétervári gyárakba.”¹⁸

¹⁶ Berend T. Iván – Ránki György: Európa gazdasága a XIX. században, 1780–1917. Gondolat, Bp. 1987. 38.

¹⁷ Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség. Hadseregélemezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715). Akadémiai, Bp. 1963. 23–24.

¹⁸ Berend – Ránki 1987. 38.

További akadályt jelentett, hogy a folyók többsége észak-déli folyású, ami jelentősen akadályozta a nyugat-kelet irányú előretörést. Az 1812-ben 4–5 millió négyzetkilométer területi kiterjedésű országot a későbbi korok katonai eszközeivel sem lehetett megszállni, nem beszélve arról, hogy az éghajlat sajátosságai jelentősen megnehezítették az ehhez nem szokott katonák számára a háborúskodást a térségben.

Az orosz térségek e sajátosságait az oroszok is jól ismerték. Bizonyíték rá I. Sándor cár Narbone-hoz írt levele. „Ha Napóleon császár elszánta magát a háborúra, és ha Fortuna nem fogadja kegyeibe igazságos ügyünket, akkor a világ végéig kell mennie, hogy békére leljen.”¹⁹

3. Előretörés a Nyemantól Moszkváig

Napóleon 1811-től készült az oroszországi hadjáratra és tisztában volt a vállalkozás veszélyeivel. Ugyanakkor azt is jól tudta, hogy hosszú távon veszélyesebb az orosz problémát nyitva hagyni, mint egy gyors hadjáratmal megkísérelni a lezárását. Az 1812. évi háborúnak így elsősorban politikai okai voltak, mert a franciák számára létkérdés volt a már vetélytársná növekedő orosz birodalom kiiktatása, vagy legalábbis meggyengítése. A francia vezetés tisztában volt azzal is, hogy ellenfelét egy gyors, Európa számára meggyőző erejű hadjáratban kell legyőznie. A háború elhúzódása, esetleges sikertelensége olyan fordulatot eredményezett volna, ami megkérdőjelezi a francia hegemoniát Európában.

A támadásban résztvevő francia hadsereg létszámáról sokféle adat látott napvilágot. Jevgenyij Tarle 420 000, Georges Lefebvre 610 000 főről számol be, de vannak adatok 670 000 fős hadseregről is.²⁰ Alan Schom 513 500 gyalogost, 98 400 lovast, 1242 táborigyűjt és összesen 333 911 különböző állatot említ, míg maga Napóleon 400 000 katonáról írt.²¹

A támadó erő három nagyobb csoportosításban vonult fel. A közvetlenül Napóleon által vezetett haderő, Davout I., Oudinot II., Ney III. hadtestéből, a megerősített Császári Gárdából, valamint Murat két lovas hadtestéből állt, körülbelül 250 000 főt számlált. Ennek az erőnek volt feladata szétverni az oroszokat és előretörni Moszkváig²²

A főszerep tartalékként szolgált a hetvenezer katonát számláló (szász, hesseni, lengyel), Jérôme Bonaparte parancsnoksága alatt álló VIII. hadtest és a

¹⁹ Robin Neillands: Wellington és Napóleon, Hadjáratok, csaták. Mehávia, 1995. 131.

²⁰ Tarle 1972. 278.

²¹ Alan Schom: Bonaparte Napóleon. Aquila, Debrecen. 2001. 638.; *Bonaparte Napóleon*: Tizenhét megjegyzés a Gondolatok a hadművészetről című könyvhöz. In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi, Bp. 1974, 461.

²² Tarle 1972. 278.; *Georges Lefebvre*: Napóleon. Gondolat, Bp. 1971. 783.; *Schom* 2001. 639.

Eugène Beauharnais herceg irányította nyolvanezer fős olasz és bajor kontingensből szervezett IV. hadtest.²³

A Baltikumban tevékenykedett Macdonald X. hadteste, míg Schwarzenberg herceg osztrák erői a déli szárnyat biztosították. A második és harmadik vonalban további erők is rendelkezésre álltak még, összesen 165 000 fővel, amelyeket a veszteségek pótlására hoztak létre.²⁴ A hadjáratban résztvevő francia erők létszámára megadott adatok láthatóan eltúlzottak, mert beleszámolják a távoli alakulatok adatait és a nem harcoló csapatok létszámát is.

Annak ellenére, hogy az orosz források – a félelmetes francia túlerőt bizonyítandó – sok csapatot kihagytak a számításból, a nyugati határon felvonuló, valamint a tartalék orosz hadseregek is jelentős erővel rendelkeztek. Az 1. orosz nyugati hadsereg Barclay de Tolly hadügyminiszter – aki egyben az egész hadsereg főparancsnoka is volt – vezetésével 126 000 fővel és 588 ágyúval Lida és Rosziani között állomásozott, míg Bagration 2. nyugati hadserege 48 000 katonával és 180 ágyúval ettől százharminc kilométerrel délre a Bug és a Dnyeper között Volkoviszkban állt. A Bagrationtól száznyolevan kilométerre délre, Luckban álló Tormaszov vezette 3. nyugati hadseregnek 43 000 katonája és 168 ágyúja volt. A harcoló hadsereget erősítette a népfelkelés és az ország mélyében elhelyezkedő helyőrségek 153 000 katonája, illetve ezek egy része, mivel csak az Oroszország nyugati területein szolgáló katonák jöhettek számításba.²⁵ A rendelkezésre álló orosz haderő így meghaladta a 400 000 katonát, bár kezdetben ennek csak valamivel több, mint a fele vehetett részt a harcokban. Kiemelten jónak számított az orosz lovasság – ezen belül a kozákok – és a negyvennégy 12 fontos ágyúval és 18 fontos tarackkal ellátott üteggel rendelkező tüzérség sem maradt el a francia mögött.²⁶

Napóleon természetesen támadó háborút tervezett és a Grande Armée 1812. június 24-én átlépte a Nyemant, megkezdve az előretörést kelet felé. A francia haditervet arra alapozták, hogy az orosz hadsereg a határmenti térségben fogja venni a harcot és így a legjelentősebb orosz erőket mindjárt a háború elején megsemmisíthetik. Napóleon számítása szerint a szétvert orosz hadseregek, valamint a Moszkva fenyegetettsége által okozott sokk szinte bizonyosan békekötésre kényszeríti Sándor cárt, s így a háború meggyőző eredménnyel és gyorsan véget ér.

A hadműveletek egyidejűleg mindkét orosz hadsereg megsemmisítésére törekedek. Míg Barclay ellenében Napóleon főerege (Ney, Oudinot hadteste és

²³ Schom 2001. 639.

²⁴ Uo.; Tarle 1972. 278.

²⁵ Neillands 1995. 131–133.; Lásd még Gottreich László: Az orosz nép 1812 évi háborújáról. HTK. 1. Bp. 1963. 193.; Schom 2001. 639–640.

²⁶ Schom 2001. 640.

Murat lovassága) tevékenykedett, addig Bagration megsemmisítése Davout I. és Jérôme Bonaparte VIII. hadtestének a feladata volt.

Az orosz 1. nyugati hadsereg – a harc gondolatát is feladva – visszavonult kelet felé és Napóleon június 28-án bevonult Vlnába. A lemaradó alakulatokat bevárva 18 napot töltött itt, majd ismét Barclay hadseregének a megsemmisítése mellett döntött. A Dvina folyó vonalán álló orosz erőket frontális támadás helyett bekerítő manőverrel kívánta felszámolni. Barclay, azonban még július 17-én visszavonult Vityebszk felé, míg Bagration kissé lassabban Minszk felé húzódott vissza. Július 25–26-án utóvédharcra került sor Osztrovnónál, Osztyermann–Tolsztoj 12 000 fős hadteste és Murat lovassága között, de Barclay hadseregének július 27-én sikerült visszavonulni Szmolenszk felé. A francia manőver egyetlen eredménye az volt, hogy az 1. és a 2. orosz hadsereg nem tudott Vityebszknél egyesülni.²⁷

Davout Bagration után nyomult azzal a feladattal, hogy vágja el a visszavonulási útját, de Jérôme Bonaparte késlekedése miatt a bekerítés nem sikerült. Végül a franciák július 23-án Mogiljevnél ütköztek meg az oroszokkal, de csak néhány ezer főnyi veszteséget tudtak okozni és nem tudták elvágni Bagration hadseregét a főerőtől.²⁸ A két legjelentősebb orosz hadsereg gyors ütemben vonult vissza kelet felé, míg a franciák kísérletei, hogy csatára kényszerítsék őket, a francia tábornokok késlekedése és az összhang hiánya, valamint az utak járhatatlansága miatt kudarcba fulladtak.

„Valamennyi hadmozdulatomnak az a célja, hogy egyetlen ponton négyszáz-ezer embert összpontosítsak” – így tájékoztatta Napóleon Davout-t.²⁹ Ez a pont a döntő összecsapás helyszíne lett volna, ami a napóleoni stratégia alap gondolata volt. Erre a csatára azonban nem került sor és nagy meglepetést keltett, hogy az oroszok nem akartak megütközni, hanem harc nélkül visszavonultak országuk belsejébe. E hátrálás ettől fogva kemény történelmi viták tárgyát képezi. Sokak szerint egy fantasztikus és meglehetősen ravasz orosz terv része volt, mások szerint a hadi helyzet hozta kényszer.

Tegyük hozzá, hogy az ilyen méretű visszavonulás és a saját ország nagy területeinek harc nélküli feladása a korabeli katonai gondolkodásban elképzelhetetlen volt, és magát az orosz politikai és katonai vezetést is megosztotta. Emiatt az orosz tábornoki karon belül feszült viszony alakult ki és a háború elején maguk az oroszok is inkább kudarcról, mint tudatos tervről beszéltek. Sok tekintélyes katonai vezető, mint például Bagration tábornok egyenesen árulással vádolta főparancsnokát. „A katonai kudarc sorozat, valamint Barclay de Tolly tétová-

---

²⁷ Schom 2001. 646.

²⁸ *Uo.*

²⁹ *Ua.* 640.

zása feletti elégedetlenség rendkívüli súlyossá tette a tábornoki karon belüli viszonyokat³⁰

Az orosz visszavonulás sokkal inkább volt katonai kényszer, mint tudatos terv része.³¹ Csak jóval később kezdték az orosz–szovjet történetírásban a Moszkváig való hátrálást egy csel részeként értelmezni. Csak később, a háború után született meg az a legenda, hogy a franciákat a „felperzselt föld” stratégiájának tudatos alkalmazásával kényszerítették visszavonulásra. 1812 nyarán ilyen terv nem létezett, sőt az orosz katonai vezetésnek semmilyen elképzelése nem volt arra nézve, miként lehetne az inváziót megállítani.³²

A megsemmisülést hozó összecsapás előli kitérés viszont rutintevékenységnek számított, és nem volt hozzá szükséges semmilyen bravúr, csak józan számítás és tervezés. Az ütközethez ugyanis mindkét fél akarata szükséges volt és csak a legkritikább esetben lehetett csatára kényszeríteni azt a felet, amelyik a kitérést választotta.

Amikor a francia csapatok július 28-án bevonultak Vityebszkbe, azzal szembesültek, hogy a háború szokatlan fordulatot vett. A támadó hadsereg létszáma ugyanis 255 000 főre csökkent, egyedül Eugene Beauharnais hadteste 35 000 embert veszített, ezek közül azonban csak 2000 volt a harcok áldozata.

A Grande Armée problémáinak csak egyik részét képezte az orosz hadsereg visszavonulása. A másik igen súlyos gond Oroszország természeti adottságaiban és elmaradottságában keresendő. Napóleon stratégiájának fontos eleme volt a tér és az idő. A francia hadseregnek pontos összhangban kellett menetelnie, hogy az ellenfelet a megjelölt ponton csatára kényszeríthessék. Az orosz távolságok azonban más léptékűek voltak, mint a megszokott európai hadszíntereken. A csapatoknak a hatalmas hőséget hirtelen váltó esőkben kellett erőltetett menetet végrehajtani olyan végeláthatatlan térségekben, ahol elméletileg sem lehetett elegendő élelem és takarmányt találni. Tikkasztó hőség váltotta egymást a tengelyig érő sárral. A hatalmas tömeg és a szekérkaravánok részére nem állt rendelkezésre úthálózat, így néhány út használatára kényszerültek és végeláthatatlan torlódások keletkeztek.³³ A menetparancsok csak ritkán voltak pontosan teljesíthetőek, a csapatok gyakran eltévedtek, elkéstek vagy célba sem értek és az oroszok kicsúsztak a bekerítésből.³⁴

³⁰ *Zsilin*: Kutuzov élete és hadvezéri tevékenysége. Zrínyi, Bp. 1981. 151.

³¹ „Az orosz visszavonulás nem szabad választás kérdése, hanem kegyetlen szükségszerűség.” *Uo.* 148

³² „A tábornokok, majd a tisztek, sőt a katonák is rájöttek, hogy nem létezik olyan egységes terv, amely összhangban foglalná a csapatok tevékenységét.” *Uo.* 152.

³³ *Schom* 2001. 643.

³⁴ *Uo.*

Az ellátás hiányosságai és a nagy megerőltetés miatt tömegesen betegedtek meg a katonák és rengeteg ló hullott el a takarmányhiány következtében. A fegyelem meglazult, megnőtt a szökevények és a fosztogatók száma, valamint nagy létszámú csapatokat kellett elkülöníteni a megnyúlt összeköttetési vonalak biztosítására.³⁵

Jevgenyij Tarle, A. Z. Manfreddel és Zsilinnel egyetértésben azt fejtegeti, hogy a hazáját szerető orosz nép kiürítette házait, felgyújtotta készleteit, a pusztákra vonult és partizántevékenységbe kezdett a betolakodók ellen. Okfejtésük végén eljutottak arra a megállapításra, hogy az orosz hadsereg és főleg az orosz nép hősi magatartása, amellyel a saját országát felperzselt földdé változtatta, a francia hadsereget élelmezési válságba jutatta.³⁶ Tényleg jól mutat egy ilyen ügyesen megtervezett és kivitelezett, ekkora áldozatkészséggel megvívott hősi háború képét megfesteni. A valóság ennél azért bonyolultabb és több jel mutat arra, hogy ilyen háború – legalábbis előre megtervezve – nem létezett. Adatok bizonyítják, hogy – bár voltak törekvések arra, hogy a készleteket a hódítók, elől eldugják vagy megsemmisítsék, de – ezek nem tekinthetők általánosnak.³⁷ A franciák mögött kirobbanó felkeléseket sokkal inkább a rekviráló osztagok és a fosztogatók ténykedése váltotta ki, mint a hazaszeretet.

A beszámolókból kiderül, hogy a franciák legfőbb nehézségeit a nagy távolságok, a szokatlan éghajlat, az utánpótlás lehetetlensége és az ebben a térségben nem szokatlan élelmiszerhiány okozták. A szegény és kietlen országban képtelenek voltak az európai hadszíntereken megszokott módon élelmezni a hadsereget, és az utánpótlást szállító szekerek a rossz utakon nem érték utol az alakulatokat.

Visszatérve a hadműveletek elemzéséhez, a két orosz hadsereg (Barcalay de Tolly és Bagration) augusztus másodikán végül megtépázva bár, de sikeresen egyesült Szmolenszknél. Az oroszok helyzete azonban így sem javult lényegesen, mert 600 kilométert vonultak vissza az államhatártól és feladták a vilnai, a grodnói, és a moguljevi kormányzóságokat. A politikai vezetés nehezen vette tudomásul a történeteket és a cári udvarban intrika bontakozott ki. A közvélemény árulásról beszélt és magát a tábornoki kart is – mindenekelőtt a két parancsnok viszonyát – belső széthúzás jellemezte. A hadsereg veszteségei még Zsilin szerint is meghaladták a 10 000 halottat és a 25 000 sebesültet és eltűntet.³⁸

Ugyanakkor a franciák helyzete sem javult, olyannyira nem, hogy Vityebszkben rövid időre felmerült a hadjárat befejezésének elhalasztása is 1813-ra. Ennek azonban nyomós okok mondtak ellent:

---

³⁵ Gottreich 1963. 266.

³⁶ Tarle 1972. 279.

³⁷ Lefebvre 1971. 632.

³⁸ Zsilin 1981. 151.

1. A francia hegemonia fenntartása érdekében állandóan bizonyítani kellett a francia katonai erő és Napóleon géniuszának a fölényét,
2. Az európai és a francia politikai helyzet nem engedte, hogy Napóleon két évet Európa perifériáján töltsön.

A visszavonulás szóba sem jöhetett és a vázolt okok miatt a menetelés a győzelem vagy a végzet felé folytatódott. Az orosz ellenállás keményedését több összecsapás is jelezte a front egész hosszában. Délen Reynier és Tormasov, míg Északon Oudinot és Wittgenstein vívták saját háborújukat.

Napóleon Vityebszkben átgondolta a háború folytatásának terveit. Mivel az egyesült orosz hadseregek erejével szemben 185 000 katonával rendelkezett, a folytatás mellett döntött. Az oroszok eközben augusztus 6-án úgy döntöttek, hogy itt az ideje lezárni a visszavonulást és ellentámadást kell indítani. Az orosz visszavonulás előbb lassult, majd Barclay de Tolly 118 000 emberrel és 650 ágyúval lassú előrenyomulásba kezdett Szmolenszktől Vityebszk felé, amelynek célja a Rudnyánál álló francia alakulatok megtámadása volt. A támadás célját és irányát többször megváltoztatták, végül az orosz támadás a francia vonalak előtti céltalan menetelésekké változott. A zűrzavarban Bagration felmondta az engedelmisséget és Szmolenszken átvonulva kelet felé menetelt, míg Barclay a Dnyepertől északra újra Rudnyát vette célba.

Napóleon nyolcnapi pihenő után megindult Szmolenszk felé. Davout, Murat, Beauharnais és Ney hadteste Szmolenszket délről megkerülve igyekezett az orosz hadsereg hátába kerülni. Augusztus 14-én hajnalban átkeltek a Dnyeperen, ahol csatlakozott hozzájuk Poniatowsky és Junot hadteste, majd észak felé menetelve elfoglalással fenyegették a várost. A terv sikere esetén, Szmolenszknél újra átkelve, elvághatták volna – a moszkvai utat csapdába ejtve – az orosz hadsereget.

A helyzetet Bagration engedetlensége mentette meg, mert visszavonulása során helyőrséget hagyott Szmolenszkben és a város déli megközelítési útjainak fedezésére küldte Nyeverovszkij tábornok 27. hadosztályát. (9500 katona) Augusztus 14-én került sor a krasznojei összecsapásra, amelyben az oroszok sikerrel tartották fel Murat lovasrohamait, de elvesztették állományuk egyharmadát és lassan visszavonultak. Szmolenszket ekkor Nyeverovszkij hadosztályával megerősítve, Rajevszkij tábornok VII. orosz hadtestének 20 000 katonája védte. A csata augusztus 16-án kezdődött. Erős ágyúzás után, Davout, Ney és Poniatowsky háromórás harc árán megszállták a város déli részeit, de a belvárost 10 000 fő elvesztése árán sem tudták elfoglalni. Estére Barclay de Tolly 30 000 fő erősítést küldött a városba. A lassú és elkeseredett harc augusztus 17-én folytatódott, amelyben a város védelmét közvetlenül irányító orosz parancsnok, Dohturov tábornok erőit lassan bekerítették és felmorzsozták. A szívesen harcoló oroszok 14 000 embert vesztek és a bekerítés veszélye miatt Barclay elren-

delte a visszavonulást. Az oroszok augusztus 18-ára virradó éjjel kivonultak a déli városrészből, de az újabb visszavonulási parancs szakadást idézett elő az orosz hadseregben. Azok a katonák és a tisztek, aki a 17-ei harcokat sikerként könyvelték el, folytatni akarták a csatát.

Augusztus 18-án Barcalay hadserege megkezdte az elvonulást észak felé, mert a Dnyeper északi partján vezető moszkvai út a francia ágyúk hatósugarában volt. 19-én Ney marsall csapatai átkeltek a Dnyeperen, elfoglalták az északi városrészt és tovább vonultak Moszkva felé, hogy az oroszokat elvágják a fővárostól. Az orosz menetoszlopok visszatérését a moszkvai útra Tucskov tábornok csapatai fedezték Valutyina Goránál. A kirobbanó csatában az oroszok keményen harcoltak, viszont az is tény, hogy a bekerítés és az orosz 1. hadsereg szétverése elsősorban Junot tétlensége miatt maradt el.³⁹

A szmolenszki csatából visszavonuló oroszok nem tudták elvinni azokat a sebesülteket sem, akiket a korábbi ütközetekből szállítottak és helyeztek el a városban. Az összezsúfolódott, magatehetetlen emberek tömegesen égtek meg a tüzéség által felgyújtott házakban. A harcok egy időre elcsitultak és a császár feltehetette magának a kérdést: hogyan tovább? Több alternatívát mérlegelhetett:

1. Szmolenszkben átteleve, tavasszal folytatja a hadjáratot.
2. Pusztán katonai szempontokat mérlegelve, a visszavonulás volt a legcélszerűbb, mert az oroszok nem kívántak harcolni és végtelen terrük volt a hátráláshoz.
3. A hadműveletek folytatása abban a reményben, hogy az orosz hadsereg előbb-utóbb felveszi a harcot.

A vázolt lehetőségek egyike sem kínált kielégítő megoldást. A siker lehetőségét a Moszkva felé való további támadás hordozta magában. Márpedig a császár és rendszere számára létkérdés volt, hogy presztízaveszteség nélkül fejezhesse be a háborút. Hihetetlennek tűnt, hogy egy olyan fontos vallási, politikai és kulturális központot, mint Moszkva, az oroszok harc nélkül feladjanak és ebben Napóleon nem tévedett.

Miközben Napóleon a lehetőségeit mérlegelte, addig az orosz hadsereg a maga válságát élte. Az oroszok elégedetlensége Barcalay de Tolly-val tetőpontjára hágott. „A miniszter úr vendégét egyenesen Moszkvába vezeti” – írták Bagration vezérkarából Pétervárra.⁴⁰ Bagration egyenesen árulással vádolta, és mindent megtett tekintélyének aláásására a hadseregben és Péterváron egyaránt.⁴¹ A fővezér helyzete tarthatatlanná vált és a cár a pétervári hatalmi körök nyomására

³⁹ Junot vesztfáliai hadteste lényegében az oroszok hátában foglalt állást, de nem ismert okokból nem indított támadást.

⁴⁰ Tarle 1972. 269.

⁴¹ Neillands 1995. 141.

augusztus 29-én egy ősi orosz család sarját, Mihail Illarionovics Kutuzovot nevezte ki fővezérnek.

Kutuzov felismerte, hogy az orosz hadsereg nem képes Napóleont a csatátérre megállítani. Ő is folytatta a visszavonulást, de Moszkva harc nélküli feladása olyan bünt jelentett az oroszok szemében, amit neki sem bocsátottak volna meg. Az orosz hadsereg tehát megállapodott a Moszkvába vezető úton és Napoleon megívhatta a hőn áhított csatát. A résztvevők és a szakértők ennek az ütközetnek még a nevében sem egységesek, hiszen a franciák moszkvai, az oroszok borogyinói csatáról beszélnek. Ennek az összecsapásnak a kapcsán tökéletes zűrzavar uralkodott el, leginkább abban a kérdésben, hogy ki nyerte meg a borogyinói – nevezzük ezután így – csatát. Míg az orosz fél stratégiai, esetleg erkölcsi győzelemről beszél, addig a franciák – valljuk be, sokkal megalapozottabban – ennek az ellenkezőjét állítják. A kérdés tisztázása indokolttá teszi a csata részletesebb elemzését.

4. Borogyino

Az ütközet lefolyásáról szóló hősi legendák nagy része bizonyíthatóan utólag született és erősen elfogult. Nem hallgathatjuk el, hogy orosz oldalon gyakrabban találkozhatunk az objektivitást megkérdőjelező túlfűtöttséggel. (Kutuzov, Rodozsickij, Glinka, Davidov)

A szakirodalom adatai szerint a franciák 120–135 000 katonát és 520 ágyút vonultattak fel, amellyel szemben az orosz hadsereg 120-130 000 katonát és 640 ágyút állított ki. Tarle és Zsilin szerint az oroszok 120 000 katonával rendelkeztek, ami megegyezik Clausewitz adataival. Az orosz oldalon azonban végig baj van a számításokkal. Zsilin az 1. és a 2. orosz hadsereg létszámát a hadjárat kezdetén 166 000 főben adta meg, de a hadseregek szintén általa közölt létszámait összeadva (1. hadsereg: 139 000 és a 2. hadsereg: 39 000) az eredmény 178 000 katona.⁴² Szmolenszkig, a visszavonulás során – szintén Zsilin szerint – a veszteség 35 000 fő volt és így a két hadsereg egyesüléskor 120 000 katonát számolt. Viszont ha elvégezzük a kivonást, akkor a valós létszám 143 000 fő és ehhez még hozzá kell adni azt a húsz zászlóaljnyi pótlást, amit a hadsereg ez idő alatt kapott.⁴³ A szmolenszki csata után Miloradovics tábornok további 15–16 000 főnyi erősítést hozott, amely kiegészült Rosztopcsin további 15 000 népfelkelőjével. Bár Zsilin nem tesz különbséget Rosztopcsin és Miloradovics erői között, de a könyve 162. oldalán arról ír, hogy Miloradovics 55 zászlóaljjal, 26 lovasszázaddal és 14 tüzérszázaddal rendelkezett.⁴⁴ A katonai egységekbe való

---

⁴² Zsilin 1981. 148–149.

⁴³ Uo. 160-171.

⁴⁴ Uo. 162.

besorolás és beosztás arra utal, hogy reguláris katonákról és nem népfelkelőkről van szó. Meg kell jegyezni továbbá, hogy Miloradovics csoportjának legalább kétszer erősebbnek kellett lennie a Zsilin által megadottaknál. Egy gyalogszászlóalj szokásos létszáma ebben a korban kisebb – nagyobb eltéréssel, 1000 fő volt, ami csak a gyalogságot tekintve 55 000 és nem 15 000 fő. Ha feltételezzük, hogy háborús időkben nem teljesen feltöltött zászlóaljokról van szó, akkor is számolhatunk egyenként 600 katonával, ami még mindig 33 000 gyalogost jelent.

Következésképpen az orosz hadsereg legalább 160 000 katonával kellett, hogy rendelkezzen a csata kezdetén. Ha mégsem, akkor a megelőző harcokban elszenvedett veszteségei jóval magasabbak voltak annál, mint amit az oroszok utólag elismertek.

A csatában a francia tüzérség a lövegek számában és kaliberében meglévő hátránya ellenére kezdeményező szerepet játszott. Az ütközethez az oroszok zömmel 6 és 12 fontos, míg a franciák 4, 8, és 12 fontos lövegeket vonultattak fel. A nagyarányú ló elhullás miatt a franciáknak hátra kellett hagyni a nehezebb lövegeiket.

Bár a tüzérség a korabeli csatákban nagy szerepet játszott, mégis néhány dolgot pontosítani kell. A 12 fontos ágyú hatása kedvező találat esetén csak 50%-kal haladta meg a 6 fontosét, míg a találati valószínűség 870 méter távolságon már megegyezik, és ezen belül sem tér el lényegesen.⁴⁵ Az alacsony találati valószínűség miatt tüzérségi tűzpárbajokat ritkán vívtak. A fő célpontot a gyalogság tömegei és a lovasság jelentették. A viszonylag kis lőtávolság miatt a manőverező képesség is sokat számított és ebben a 12 fontos ágyúk egyértelműen hátrányban voltak. Csak kövezett utakon mozoghattak és vontatásukhoz sok lóra volt szükség. Ritkán hagyhatták el a csata elején kiválasztott tüzelőállásukat és így nagyobb hatásukat csak akkor fejthették ki, ha közvetlenül megtámadták az általuk védett állásokat. Ha erre nem került sor akkor a csata végéig haszontalanok maradtak. Bizonyos határok között a jobban vezetett, bátran manőverező, képzett kezelőszeméllyel ellátott könnyebb tüzérség hasznosabban tevékenykedhetett a mozdulatlanul álló nehéz lövegeknél, és sok jel mutat arra, hogy ez történt Borogyinónál is.

A csatateret és az orosz harcrendet megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy az enyhén dombos, keletről nyugatra lejtő terep a védő számára sem kínált sok előnyt. A Novoje falutól Utyicéig nyúló orosz harcvonal megnyúlt, Borogyinónál megtört és a terepakadályok sem erősítették lényegesen. A balszárnyon kifejezetten gyenge és támadható volt. Ennek a harcrendnek akkor lett volna értelme, ha az oroszok a Kolocsa patak védelmére sorakoztak volna fel vagy a franciák az oroszokkal szimmetrikusan fejlődnek fel a harchoz. Ha Kutuzov szándé-

---

⁴⁵ *Terence Wise: A napóleoni háborúk tüzérségi felszerelései, ZMNE, Tudományos könyvtár, 38.*

ka a Kolocsa védelme volt, akkor a csata elején elvesztett sevargyinói erőd és vele a csata értelmezése teljesen más értelmet kap. Akkor ez a sánc nem afféle előretolt állás volt, hanem az orosz balszárny megerősített pontja, és a szeptember 5-én történt elfoglalása nem előzetes csatának tekinthető, hanem a franciák a tervezett orosz harcrend felvételét akadályozták meg, felborítva az orosz vezetés terveit. A sáncot 12 000 orosz katona védte. Ekkora erőt előretolt állásba kiküldeni nem szükséges – hiszen a védelmét csak ideiglenesre tervezik – és ebben a korban sem volt szokás. Az oroszok ezzel szemben az erődöt foggal-körömmel védték és 6000 embert áldoztak fel a megtartása érdekében, ami megint arra utal, hogy ezt a helyet a balszárnyuk megerősített pontjának szánták.⁴⁶ Sokkal inkább arról lehetett szó, hogy szeptember 5-én Napóleon észrevette, hogy az ellenség felvonulása még nem fejeződött be és parancsot adott a sánc elfoglalására, amit az éjszakai órákig végre is hajtottak. Ezzel a manőverrel felborította Kutuzov terveit, kiiktatta útjából a Kolocsa patakot és tiszta helyzetet teremtett az orosz balszárny elleni felvonuláshoz. Az oroszok csak a sánc elfoglalása után rendeződtek a szeptember 7-i csatához elfoglalt pozícióba. A Bagration sáncokat csak szeptember 5-én kezdték építeni, ami arra utal, hogy a csatát eredetileg nem ebben a vonalban tervezték megvívni.

Az orosz hadvezetés meglehetősen hiányos adatokkal rendelkezhetett a csatára vonatkozó francia tervekről, mivel csapataik csoportosítása sem felelt meg a várható csata követelményeinek. Minden jel arra utal, hogy szimmetrikusan felvonuló francia hadsereggel számoltak és a támadást a moszkvai út mentén várták. A francia támadás súlya viszont a gyengén maradt orosz balszárnyra nehezedett, és emiatt a csapatok átcsoportosítását már a csata elején el kellett kezdeni. A fenyegetett szárny megerősítése nem tervszerűen és egységes elgondolás szerint, hanem kapkodva, gyakran ötletszerűen történt. Legalábbis erre utal Kutuzov és Barcalay vitája és sok orosz résztvevő visszaemlékezése.

A legjelentősebb kérdés tisztázásához, vagyis hogy melyik fél győzött a borogyinói csatában, Clausewitzet hívjuk segítségül.

---

⁴⁶ *Zsilin* 1981. 148-149.

2. táblázat. A győztes csata kritériumai⁴⁷

Fsz.	Támadó ütközet	Védelmi ütközet
1.	az ellenséges harci erők megsemmisítése	az ellenséges harci erők megsemmisítése
2.	valamely helység elfoglalása	valamely helység sikeres védelme
3.	valamely objektum elfoglalása	valamely objektum sikeres védelme

A csatát elemezve megállapíthatjuk, hogy az orosz hadsereg a nap folyamán kulcspozícióit elvesztette, a csatában érintetlen csapata nem maradt, és az ütközetet nem vagy csak aránytalanul nagy áldozatok árán, a teljes megsemmisülés bizonyosságával folytathatta volna. Veszteségei 44–60 000 főre tehető Jevgenyij Tarle szerint. Kutuzov a csata estéjén a következő megállapításra kényszerült: „a cár hadseregének a fele elveszett”.⁴⁸ Ilyen viszonyok között a hatalmas veszteségek és a csapatok sürgős összekeveredése miatt a teljes parancsnoki rendszer összeomlott. Az egész napos harcban súlyos veszteségeket szenvedett, nagy területen szétszóródott hadsereg rendezése, az alakulatok megalakítása, új parancsnoki viszonyok kialakítása időigényes feladat. Az orosz hadsereg újjászervezése egy éjszaka alatt bizonyosan nem volt lehetséges, így a győzelemre és a csata másnapi folytatására vonatkozó kutuzovi kinyilatkoztatások inkább a propaganda világába tartoztak.⁴⁹ Az orosz hadsereg nem másnap, de az azt követő nyolc napon belül sem lehetett abban az állapotban, hogy csatát vállaljon. Kutuzov, bár nagyvonalúan magának tulajdonította a győzelmet a csata után Sándor cárhoz írt levelében, nem egy győztes hadsereg képét tárja elénk. „Amaz ütközet után a hadsereg a legnagyobb ziláltság állapotába került, a második hadsereg pedig már teljesen legyengült.”⁵⁰

A francia csapatok ezzel szemben 28–30 000 főnyi áldozat árán az orosz állások döntő pontjait elfoglalták, az ellenségnek hatalmas veszteséget okoztak. A harc folytatásához rendelkezésükre állt a Császári Gárda, amely szeptember 7-én – a tüzéségét nem számítva – nem vett rész a csatában. A csata után így Napóleon oldalán meg volt a lehetőség a végső csapás mérésére, aminek, tekintve a gárda minőségi fölényét, az oroszok nemigen állhattak ellent.

⁴⁷ Carl von Clausewitz: A háborúról I. kötet. Zrínyi, Bp. 1961. 270.

⁴⁸ Tarle 1972. 294.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ M. I. Kutuzov jelentése I. Sándornak Moszkva kiürítésének okairól. In: Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához I. kötet. Tankönyvkiadó, Bp. 1956. 419.

Zsilin a veszteségarányokat nemes egyszerűséggel megfordítja és a francia áldozatok számát 60 000 főre növeli, míg az oroszokét 30–40 000-re csökkenti.⁵¹ Nyilvánvaló azonban, hogy egy így megtizedelt francia hadsereg nem hogy Moszkva elfoglalására nem lett volna képes, hanem a zavartalan visszavonulása is megkérdőjeleződött volna.

Nem beszélhetünk orosz győzelemről azért sem, mert a csata következménye Moszkva elvesztése volt, vagyis pontosan az történt, amit az oroszok annyi veszteség árán megakadályozni igyekeztek. Jean Tulard francia történész, akit nem vádolhatunk a Napóleon iránti elfogultsággal, a következőképpen ír: „Tolsztoj később Borogyino melletti orosz győzelemről írt. Ildomosabb lenne talán a Moszkva folyó mellett kivívott francia sikerekről beszélni, mivel 14-én a Nagy Hadsereg benyomult Moszkva városába.”⁵²

A borogyinói csatát Clausewitz a végig nem harcolt összecsapások közé sorolta, amelyben a győztes fél beérte fél győzelemmel, de nem a teljes diadal kétségessége miatt, hanem mert nem volt módja az árát megfizetni.⁵³

Az 1812 évi francia–orosz háború menete nem fogható fel egységes egészként. Az oroszoknak az a sugallata, hogy ezt a háborút valamilyen egységes koncepció alapján folytatták, aminek szerves része volt a borogyinói csata is, nem felel meg a történelmi igazságnak. Sándor cár azon eltökéltségén túl, hogy nem köt békét a franciákkal, más szilárd pontot nem igen találunk az orosz elképzelésekben. Sőt, eleinte a háború stratégiájára vonatkozó határozott elgondolás sem nagyon létezett. Ezért a borogyinói csata orosz oldalról történt összekapcsolása a hadjárat későbbi eseményeivel erőltetett és nem helytálló. Az erkölcsi győzelem hangoztatása lehet az orosz katonák vitathatatlanul hősi helytállásának az elismerése, de mégis meg kell jegyezni, hogy pusztán az a tény, miszerint egy hadsereg az ellenség csapásainak hatására nem bomlik fel, még nem katonai győzelem és semmilyen stratégiai értékkel nem bír.

5. Borogyino után

Az orosz hadsereg szeptember 8-án megkezdte az általános visszavonulást, Murat lovassága szeptember 9-én Mozsajszkban volt. Napóleon szeptember 15-én bevonult a Kremlbe és a háború számára holtpontra jutott.

Kutuzov folyamatosan hátrálva előbb feladta Moszkvát, majd délre kitérve, szeptember 19-én a sztaraja-kalugai úton, Krasznaja-Pokra falu közelében foglalt állást. Ez a tartalékaik felé irányuló oldalirányú manőver az egyetlen logikus lépés volt és nem igényelt semmiféle zsenialitást. A másik két irány a pusztasá-

⁵¹ Zsilin 1981. 148–151.

⁵² Jean Tulard: Napóleon. Osiris, Bp. 1997. 477.

⁵³ Clausewitz I. 1961. 309–310.

gokon át Szibéria felé vagy a szintén gyéren lakott területeken keresztül Szent-pétervár felé vezetett. Ha ezek bármelyikét választja, akkor távolodott volna az erősítéseitől, illetve a háború folytatásához szükséges megmaradt erőforrásoktól. Ha nem déli irányba vonul vissza, Kutuzov a háború elemi szabályait rúgta volna fel. Így viszont közel került a megalakulóban lévő új csapatokhoz, illetve védelmezhetette a fegyvergyártás szempontjából fontos tulai iparvidéket.⁵⁴

Napóleon eközben a Kremlben azon gondolkodott, miként lehetne politikai győzelemre váltani a katonai sikert. A kérdés megoldhatatlannak tűnt, mivel az oroszok, annak ellenére, hogy elvesztették területeik jelentős részét és nagy veszteségeket szenvedtek, készen álltak a háború folytatására és nem kívántak békét kötni. A francia hadsereg ott állt egy hatalmas ország közepén, közeledett a tél és a további hadműveletek irányát nem lehetett meghatározni.

„Oroszország 1812-i hadjárata megtanított először arra, hogy nagy kiterjedésű birodalom nem hódítható meg (amit megelőzően is tudhattunk volna) másodszor a siker valószínűsége nem mindig csökken a csaták, fővárosok, tartományok elvesztése arányában.”⁵⁵

A francia hadsereg Moszkva elfoglalásával ott állt Oroszország közepén. A határoktól és biztos ellátó bázisaitól 800 kilométert távolodott el, ellátási nehézségei voltak és szemben állt az orosz hadsereg, amelynek végtelen tere volt a hátráláshoz, és veszteségeit pótolni tudta. Felmerült a moszkvai teelés lehetősége, de Napóleon jól tudta, hogy nem vívhat elhúzódó háborút a végtelen orosz térségben.

Felismerve, hogy a gyors katonai megoldás kilátástalan, három békeajánlatot tett I. Sándornak, amelyek válasz nélkül maradtak. E békekezdeményezések mindenképpen hibás lépésnek bizonyultak. Gyengeséget árultak el és a várakozás a visszavonulásra fordítható értékes melegebb napokat pazarolta el. Bár kétségtelen, hogy a hosszabb pihenőt a francia csapatok állapota indokolta, de a hadműveletek folytatása Kutuzov ellen abból a célból, hogy a megerősödését legalábbis akadályozzák, létkérdés volt. Nem beszélve arról, hogy az egy hónappal korábban történő visszavonulás a későbbi történéseknek teljesen más fordulatot adhatott volna. Aktív harcselekmények helyett a franciák passzívan várokoztak.

A tél közeledtével a harci cselekmények kiújultak. Október 17-én Bennigsen megtámadta Murat előőrseit és támadását csak Poniatowsky beavatkozás hárította el. Napóleon végre cselekvésre szánta el magát és október 17-én kivonult Moszkvából. Az erőviszonyok nagyjából megegyeztek az oroszokéval. Körülbelül 100 000 veterán katonával, köztük a gárda 22 000 harcosával rendelkezett.

⁵⁴ M.I. Kutuzov jelentése... In: Olvasókönyv I. 1956. 419.

⁵⁵ Clausewitz I. 1961. 245.

Velük szemben az oroszok 120 000 katonája állt, de sok volt közöttük újonc és sebtében kiképzett népfelkelő.

Nem érthető világosan, miért fordult Napóleon a kalugai útra, hiszen minden nem a határ felé irányuló menet elvesztegetett időt jelentett. A későbbi magyarázatok, miszerint a „termékeny déli tartományokon” át kívánt kivonulni Oroszországból, bizonyosan nem szerepelhettek az elképzelései között. A franciáknak pontosan tudni kellett, hogy ezek a tartományok semmivel sem voltak gazdagabbak és sűrűbben lakottak, mint azok, amelyeken át bevonultak az országba és eközben majdnem éhen haltak. A visszavonulás egyetlen célszerű és logikus útvonala az volt, amelyen előrenyomultak, mert ezeken hozták létre az ellátó bázisokat és ezeket biztosították. Amint ez világos volt a korabeli szakértők számára is, minden más választás a pusztulásba vezetett. „Bonaparte 1812-ben az ellátás miatt csak azon az úton vonulhatott vissza, amelyiken jött; másként hamarabb és biztosabban elpusztult volna, s emiatt minden gáncsoskodás – elkövették légyen még francia írók is – merőben értelmetlen.”⁵⁶

Merőben értelmetlen a vita arról, hogy Napóleon miért tért vissza végül a szmolenszki útra, mert azt a katonai célszerűség kívánta így, és nem a Kutuzovtól való félelem váltotta ki. Maga Napóleon írt arról visszaemlékezéseiben, hogy a visszavonulás természetes útja csak Lengyelország felé vezethetett.⁵⁷

Az október 24-én kezdődött Malo-Jaroslaveczi csata a hadjárat legcéltalább összecsapásai közé tartozik. Kirobbanását az idézte elő, hogy Rajevszkij megtámadta Delzons tábornok hadosztályát Malo-Jaroslavecban. A hosszú és véres harc, amelyben a franciák 4000 embert veszítettek, köztük Delzons tábornokot, az oroszoktól 7000 embert kívánt. Annak ellenére, hogy a város a franciák kezén maradt, Napóleon habozott, nem folytatta a harcot, de nem is vonult azonnal vissza. A franciák csak október 27-én kezdték meg az elvonulást és visszatértek a szmolenszki útra, alapot adva az oroszoknak, hogy megint győztesnek vallhassák magukat. Kutuzov egyidejűleg szintén visszavonult és nem kívánt harcba bonyolódni a franciákkal.

A nagy francia visszavonulás első szakaszát a Mozsajszk – Dorogbuzs – Szmolenszk útvonalon hajtották végre. A menetet kezdettől terhelték a zsákmányt szállító óriási szekérkaravánok, a hadsereghez csatlakozott személyek. Emiatt a fegyelem folyamatosan lazult és egyre több katona lépett ki a sorból. A menetteljesítmények csökkentek és a menetoszlopok hossza jelentősen megnőtt, ami támadhatóvá tette a visszavonulókat a kozákok és a partizánok számára. Bár Kutuzov nem erőltette a harcot, több összecsapás is történt és az orosz

⁵⁶ Clausewitz II. 1962. 88.

⁵⁷ Napóleon Szent Ilona szigeti emlékiratai. Seneca Kiadó, Kéri és Halász kiadó, Bp. Az Officina Nyomda és Kiadóvállalat 3. évi kiadása nyomán. 74.

lovasság – leginkább a kozákok – folyamatosan nyugtalanították a visszavonulókat.

Október 30-án beköszöntött az első fagy. A tél 1812-ben korán beállott és kivételesen hidegnek bizonyult.⁵⁸ A francia hadseregben az ellátás összeomlott, a fegyelem meglazult és egységeiktől ezrével maradtak le a katonák, akik a rajtaütések könnyű célpontjai lettek. Az élelmiszerhiány és a hideg következtében a katonák fizikai állapota rohamosan romlott, a lovak tömegesen hullottak el és megfelelő patkók hiányában a jeges utakon nehezen mozogtak. November 6-án Dorogbuzsban a hadsereg még 50 000 harcképes katonával rendelkezett, de november 9-én Szmolenszkben már csak 40 000-en voltak a zászlók alatt. Szmolenszkben a fegyelem összeomlott a katonák nem teljesítették a parancsokat, raboltak, fosztogattak, kifosztották az élelmiszerraktárakat is.

A nyílt csaták azonban továbbra sem hoztak sikert az oroszok számára, a november 4-i vjazmai csatában az oroszok Miloradovics tábornok vezetésével megpróbálták leválasztani Davout hadtestét a főerőkről, de Eugène Beauharnais két hadosztálya felmentette a franciákat.

Az időjárás egyre romlott, és a visszavonulás november 14-én folytatódott, amelyet Ney marsall biztosított, november 17-ig tartva Szmolenszket, lehetőséget adva a lemaradók beérkezésére.

November 14-én a francia főszereg már csak 36 000 fegyverforgató katonát számlált, ekkor Napóleon parancsot adott a felesleges málha megsemmisítésére, hogy lovakat szabadítson fel a tüzéség mozgatására.⁵⁹ A csatatéren azonban az oroszok még mindig nem voltak egyenlő ellenfelei, még a lezüllött francia hadseregnek sem. A november 15–16-án megvívott krasznojei csatában az oroszok súlyos veszteségekkel meghátráltak és a franciák tovább vonultak nyugat felé. Az orosz jelentésekben szereplő nagyszámú fogoly többségben az alakulatuktól elszakadt, harcolni már nem akaró katonák, illetve a hadsereghez csapódott cselengő közül kerülhetett ki.

November 21–29 között a Berezina partján úgy tűnt, a franciák csapdába estek. Fennállt a veszély, hogy a török határról érkező Csicsagov, az északról támadó Wittgenstein, valamint a francia hadsereget követő Kutuzov seregei bekerítik és megadásra kényszerítik a franciákat. Eblé tábornok utászai azonban november 25–26-án hidat vertek a zajló folyóra és lehetővé vált az átkelés. Reggel Oudinot hadteste a folyón átkelve az oroszokat meghátrálásra kényszerítette. Ez alatt, Victor IX. hadteste tartotta a keleti partot, amíg a francia hadsereg harcképes egységei átkeltek. November 28-án éjjel Victor is átkelt a folyón és november 29-én Napóleon parancsára felgyújtották a hidat. Így lemaradók ezrei estek ismét áldozatul a kozákoknak és zömmel ők kerültek a Kutuzov által fényes

⁵⁸ Tarle 1972. 311.

⁵⁹ Uo. 312.

győzelme bizonyítékeként felmutatott veszteséglistákra. Az a tény hogy, az oroszok egyenként, külön-külön is túlerőben lévő hadserege sem tudott eredményt elérni a franciákkal szemben, és az átkelés sikerült Napóleon számára, inkább siker volt, mint kudarc.

December, 2-án a hőmérséklet -25 és -30 fok alá esett. Az emberek százával haltak meg naponta és nemsokára már csak 15 000 harc képes katona menetelt a Nagy Hadseregben. A hadsereg maradványai a fagytól megtörve december 9-én vonultak be Vlnába, végül december 10–12-én átkeltek a Nyemanon és az oroszországi hadjárat véget ért. Összesen körülbelül 30 000 harc képes katona maradt. Talán 100 000 katona került fogságba, míg a többi főleg a betegségek, a fáradtság, az éhség és a fagy következtében elpusztult.

Az orosz hadsereg, amely vezérük bölcs stratégiája következtében a gazdag déli tartományokon keresztül menetelt, hasonló állapotban volt. Abból a 100 000 katonából és 622 ágyúból, amely Tarutyinót elhagyta, legfeljebb 27000 ember maradt meg és 425 ágyú veszett el az utakon.

6. Katonai vereség vagy kudarcba fulladt vállalkozás?

Kétségtelen, hogy a végeredmény szempontjából céltalan annak boncolgatása, vajon orosz győzelem született-e 1812-ben, vagy a kor eszközeivel eleve megvalósíthatatlan vállalkozás fulladt kudarcba. Az oroszországi hadjárat egyes következményeként Napóleon elvesztette hatalmát, mert a kudarc összefogásra bátorította az addig mindig legyőzött és megalázott hatalmakat.

A francia hadsereg megsemmisülése katasztrofális hatással volt Napóleon új hadseregének a teljesítményére is. Azoknak a katonáknak az elvesztése, akik meghaltak Oroszországban, közvetlenül befolyásolta már az 1813 évi hajáratok végkimenetelét is.

Oroszország népe méltán büszke arra a teljesítményre és áldozatvállalásra, amit 1812 nehéz napjaiban nyújtott. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az orosz katonai és politikai vezetés olyan bölcsen és előrelátóan vívta meg ezt a küzdelmet, amit a későbbi korok történetírása nekik tulajdonít. Sokkal hihetőbb történet, hogy született egy európai szenzációnak számító siker, aminek kezdetben maguk az oroszok sem tudták a magyarázatát. A felfűtött hangulat, a nemzeti büszkeség nem engedte meg az objektív tényezők szerepének még csak az említését sem. Az irodalomban így jelenik hát meg előttünk az előre számító, az ország kegyetlen adottságait tudatosan kihasználó orosz vezetők nem egészen igaz képe. Az egykori ellenfelet kisebbitő és az önmaga szerepét mértéktelen módon felnagyító utólagos értékelések azonban egyrészt nem válnak a szerzők becsületére, másrészt csökkentik a siker értékét is.

Tagadhatatlan tény – és ezt mértéktartó orosz résztvevők is elismerik –, hogy a francia hadsereg a csatatereken – még züllött állapotában is – többnyire fő-

lényben volt orosz ellenfelével szemben. Kudarcát mindenekelőtt a kor eszközeivel végrehajthatatlan feladat megvalósításának a megkísérlése okozta. A háború gépi korszaka 1812-ben még nem érkezett el, az orosz viszonyok leküzdése, valamint az óriási távolságok áthidalása emberi és állati izomerővel lehetetlennek bizonyult.

Felhasznált Irodalom:

1. *Berend T. Iván – Ránki György*: Európa gazdasága a XIX. században 1780–1917. Gondolat, Bp. 1987.
2. *Fernand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század, A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Gondolat, Bp. 1985.
3. *Rodney Castleden*: Konfliktusok, melyek megváltoztatták a világot. Vetus Libro, 2010.
4. *Carl von Clausewitz*: A háborúról I. kötet. Zrínyi, Bp. 1961
5. *Carl von Clausewitz*: A háborúról II. kötet. Zrínyi, Bp. 1962.
6. *Gottreich László*: Az orosz nép 1812 évi háborújáról. HTK. 1. Bp. 1963.
7. *Paul Kennedy*: Nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai, Bp. 1992.
8. M.I. Kutuzov jelentése I. Sándornak Moszkva kiürítésének okairól. In: Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához I. kötet. Tankönyvkiadó, Bp. 1956.
9. *Georges Lefebvre*: Napóleon. Gondolat, Bp. 1971.
10. *Marczali Henrik*: Nagy Képes Világtörténet X. kötet. A forradalom és Napóleon kora. Babits, Szekszárd. 2001. (Hasonmás kiadás)
11. Napóleon Szent Ilona szigeti emlékiratai. Seneca Kiadó, Kéri és Halász kiadó, Bp. Az Officina Nyomda és Kiadvállalat 3. évi kiadása nyomán.
12. *Bonaparte Napóleon*: Tizenhét megjegyzés a Gondolatok a hadművészetről című könyvhöz. In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi, Bp. 1974.
13. *Robin Neillands*: Wellington és Napóleon. Hadjáratok, csaták. Mehávia, 1995.
14. *Perjés Géza*: Mezőgazdasági termelés, népesség. Hadseregélemezés és stratégia a XVII. század második felében (1650-1715). Akadémiai, Bp. 1963.
15. *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat, Budapest. 1965.
16. *Norman J. G. Pounds*: Európa történeti földrajza. Osiris, Bp. 1997.
17. *Alan Schom*: Bonaparte Napóleon. Aquila, Debrecen. 2001.
18. *Sugár István*: Lehanyatlak a török félhold. Zrínyi, Bp. 1983.
19. *Jevgenyij Tarle*: Napóleon. (hetedik kiadás) Gondolat, Bp. 1972.

20. *Jean Tulard*: Napóleon. Osiris, Bp. 1997.
21. *Varga Mihály*: Kutuzov és az új orosz hadtudomány. Új Honvédségi Szemle, 1995/9.
22. *Zsilin*: Kutuzov élete és hadvezéri tevékenysége. Zrínyi, Bp. 1981.
23. *Terence Wise*: A napóleoni háborúk tüzérségi felszerelése. ZMNE, Tudományos könyvtár.